

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA POEMA JANRININ İNKİŞAF YOLU VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İxtisas: 5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Gülnar Vaqif qızı Qasımlı**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2021

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbi tənqid şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, dosent
Vaqif Əziz oğlu Yusifov

Rəsmi opponətlər: filologiya elmləri doktoru, dosent
Elnarə Seydulla qızı Akimova

filologiya elmləri doktoru, professor
Rafiq Yusif oğlu Əliyev

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Pərvin Əlamdar qızı Nurəliyeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05–Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: akademik, filologiya elmləri doktoru, professor
İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli

Dissertasiya şurasının elmi katibi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

İsmixan Məhəmməd oğlu Osmanlı

Elmi seminarın sədri: filologiya elmləri doktoru, dosent

Əlizadə Bayram oğlu Əsgərli

IŞIN ÜMUMİ SƏVIYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra yaranan yeni ictimai-siyasi, tarixi-mədəni şərait, Ermənistanın ərazi iddiaları və torpaqlarımızın işğalı milli ədəbiyyata mövzu rəngarəngliyi gətirdi. Yeni tarixi mərhələ ədəbi növlər və janrların inkişaf tendensiyasına ciddi təsir göstərdi. Lirika az zaman içərisində aparıcı mövqeyə çıxdı. Lirik və epik növün xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən poema janrı da inkişafdan qalmadı. Poema janrı tarixən ümumşərq epik yaradıcılıq ənənələri ilə seçilərək inkişaf etmişdir. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra da poema janrına müraciət edən şairlər kifayət qədərdir. Müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarının mövzu və forma rəngarəngliyini nəzərə alaraq onları əsaslı şəkildə tədqiq etmək zərurəti yarandı. Çağdaş dövrün poemalarında Azərbaycanın tarixi şəxsiyyətlərinin obrazları, həmçinin milli mücadilə tarixinin qəhrəmanları daha çox yer tutmağa başladı. Beləliklə, Azərbaycan torpaqlarının ermənilər tərəfindən işğalına etiraz və Qarabağ müharibəsi mövzuları poema janrına ehtiyacı aktuallaşdırdı. Yeni poema tiplərinin yaradılması və janrın bir sıra tiplərinin meydana çıxması mövzunun fundamental şəkildə araşdırılmasına əsas verir. Müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarının ədəbiyyat tarixindəki yeri, janrın ümumi inkişaf yolu, özünəməxsus xüsusiyyətləri hərtərəfli şəkildə tədqiq olunmalı, nəzərə çarpan dəyişikliklər izlənilməlidir. Bütün bunlar müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrının inkişaf yolu və xüsusiyyətləri araşdırmasını aktual edir. İndiyə kimi xüsusi tədqiqat mövzusu olmayan bu problemin öyrənilməsi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin müstəqillik illərində inkişaf tarixində öz yerini tutur.

Müstəqillik illərində poema janrının tədqiqatı ilə məşğul olan alimlərin araşdırma obyektləri müstəqilliyə qədər yazılmış poemalar, habelə cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına məxsus poemalar olmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarından Məmməd Arif, Məmməd Cəfər,

Mir Cəlal, Xəlil Rza, Məsud Əlioğlu, İbrahim Kəbirli, Bəkir Nəbiyev, Arif Abdullazadə, Şamil Salmanov, Şirindil Alışanov, Yolçu Piriye, Rafiq Yusifoğlu, Esmira Fuad və başqaları poema janrı, onun ideya-bədii keyfiyyətləri haqqında fikir söyləmişlər. Müstəqillik illərinə qədər yazılmış poemaların forma və xüsusiyyətləri barəsində istər sovet, istərsə də Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında hansı elmi-nəzəri və estetik fikir irəli sürülmüşdürsə, onlara Rafiq Yusifoğlunun monoqrafiyasında ətraflı münasibət bildirilmişdir. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrında müəyyən dəyişikliklər olsa da, janra müraciət edən şairlər onu yeni tiplərlə zənginləşdirmişdir. Lakin bu dövrdə yazılan poemaları sistemli şəkildə tədqiq edən monoqrafiyalar nəzərə çarpmır. Təbii ki, müstəqillik illərində yazılmış poemalarla yanaşı, əvvəlki dövrlərin poemalarını araşdırarkən problemə yeni təfəkkür tərzilə yanaşmaq daha məqsədəuyğundur. Çünki müstəqillikdən öncə yazılmış poemaların sovet dövründəki tədqiqində bədii xüsusiyyətlərlə yanaşı, əsərin ideoloji mahiyyəti də araşdırılırdı. Bu baxımdan həmin əsərlərin müxtəlif zaman kəsiklərində dəyərləndirilməsində fərqliliklərin olması mümkündür. Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk onilliklərindən fərqli olaraq sonrakı mərhələnin tədqiqatçıları poema janrının tədqiqi ilə məşğul olurlar. AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun “Ədəbi proses” toplularında poema janrı xüsusi olaraq araşdırılan janrlardandır. 2013 və 2014-cü illərin poema janrının ədəbi mənzərəsini Elnarə Akimova canlandırmışdır. “İlin poema yaradıcılığı (janrın qurub, yoxsa ədəbi laqeydliyimiz?)”¹ və “İlin poema mənzərəsi: Aydınlığa doğru”² məqalələri uzun fasilədən sonra janra ciddi elmi-estetik münasibətin göstəricisidir. Birinci yazıda tədqiqatçı janrın taleyi barəsində narahatlığını ifadə etmişdir. İkinci yazıda isə nisbətən ümidverici mövqe nümayiş etdirilmişdir. “Ədəbi proses-2015” kitabında poema yaradıcılığı haqqında

---

¹ Akimova, E. İlin poema yaradıcılığı (janrın qurub yoxsa ədəbi laqeydliyimiz) / AMEA Ədəbiyyat İnstitutu. Ədəbi proses-2013, Bakı: Hədəf Nəşrləri, - 2014, - 240 s.

² Akimova, E. İlin poema yaradıcılığı: Aydınlığa doğru / AMEA Ədəbiyyat İnstitutu. Ədəbi proses-2014, Bakı: Hədəf Nəşrləri, - 2015, - 400 s.

“Zamanın hökmü və janrın taleyi”³ icmalı Fidan Abdurahmanovaya, “Ədəbi proses-2017”, “Ədəbi proses-2018” və “Ədəbi proses-2019” kitablarındakı “2017-ci ilin epik şeiri: tənəzzül, yoxsa inkişaf?”⁴, “2018-ci ilin epik şeiri: epos tənəzzülünün və lirik-fəlsəfi duyğuların bəyanı”⁵, “2019-cu ilin epik şeiri: tarixi yaddaşın, gerçəkliklərin və milli ruhun inikası”⁶ icmalları Esmira Fuada məxsusdur.

Bu sahədə araşdırmalar aparmış tədqiqatçıların elmi örnəklərini dəyərləndirməklə yanaşı, çağdaş ədəbiyyatşünaslığın tələblərinə cavab verən əsərlərin yazılması zərurəti yaranır. Beləliklə, müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarının dissertasiya hüdudlarında hərtərəfli tədqiqinə baxışımız aktuallaşır.

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Tədqiqatın obyektini müstəqillik dövründə qələmə alınmış poemalar, predmetini isə məqsəd və vəzifələrə uyğun olaraq bədii örnəklərlə bağlı tədqiqatlar və təhlillər təşkil edir. Tədqiqatın obyektini, məqsəd və vəzifələri, problemin qoyuluşu və elmi-nəzəri həlli tələb etmişdir ki, biz mövzunun tədqiqində məsələlərə, konkret fəsillərə sistemli yanaşaq və problemin bilavasitə bağlı olduğu predmetləri diqqətdə saxlayaq. Bu baxımdan tədqiqat zamanı milli mətbuat tariximizin imkanları, Azərbaycan ədəbiyyat tarixçiliyi, tənqid və nəzəriyyəsinin əsaslarına diqqət yetirmiş, kitab, dissertasiya, monoqrafiya və məqalələri, habelə başqa ölkələrin elmi-publisistik mənbə və qaynaqlarından faydalanmışıq.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi Azərbaycan ədəbiyyatında öz ənənəsi olan poema janrının müstəqillik dövründəki inkişafını izləmək və ümumiləşdirmələr aparmaqdan ibarətdir. Müstəqillik illərində yazılmış poema

---

³ Abdurahmanova, F. Zamanın hökmü və janrın taleyi / AMEA Ədəbiyyat İnstitutu. Ədəbi proses-2015, Bakı: Hədəf nəşrləri, - 2016. - 406 s.

⁴ Fuad, E. 2017-ci ilin epik şeiri: tənəzzül, yoxsa inkişaf? / AMEA Ədəbiyyat İnstitutu. Ədəbi proses-2017, Bakı: Hədəf nəşrləri, - 2018. - 520 s.

⁵ Fuad, E. 2018-ci ilin epik şeiri: epos tənəzzülünün və lirik-fəlsəfi duyğuların bəyanı / AMEA Ədəbiyyat İnstitutu. Ədəbi proses-2018, Bakı: Hədəf nəşrləri, - 2019, - 578 s.

⁶ Fuad, E. 2019-cu ilin epik şeiri: tarixi yaddaşın, gerçəkliklərin və milli ruhun inikası // Ədəbiyyat qəzeti. 2020, 26 sentyabr. s. 18.

mətnlərinin mövzularında təkrarçılıq özünü göstərsə də, bu janrda son illərin hadisələri, gündəlik və aktual mövzular daha çox əhatə olunmuşdur. Buna görə də, tədqiqatçılar əsərlərə şərh yazarkən onların mövzu və problematikasına biganə qalmamışlar. Bütün bunlar təqdim edilən dissertasiyada araşdırılmış, müəyyən olunmuş məqsəd bir sıra aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsini təmin etmişdir:

- Müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarının ənənə və yeni təmayüllər üzrə araşdırılması;
- Həmin poemaların mövzu və forma xüsusiyyətlərinin tədqiqi;
- Müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarında tarixi və ictimai-siyasi hadisələrin təhlili;
- Çağdaş poemalarda yaradılmış insan obrazlarının müasir ədəbiyyatşünaslıq meyarları ilə qiymətləndirilməsi;
- Müasir poemalarda bəşəri ideyaların və milli düşüncənin qarşılıqlı şəkildə öyrənilməsi və s.

Tədqiqat metodları. Tədqiqatın metodoloji və nəzəri əsaslarını ədəbiyyat tarixçiliyi baxımından müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında poema janrının inkişaf yoluna və xüsusiyyətlərinə münasibət, həmçinin ayrı-ayrı problemlər üzrə qarşılıqlı nəzəri təhlil təşkil edir. Araşdırma zamanı elmi analiz, müqayisəli təhlil və müqayisəli-tipoloji metoddan istifadə edilmişdir. Poema mətnlərinə müxtəlif istiqamətlərdən izah və şərh verilmiş, çoxlu sayda poemalar təhlil edilmiş, müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarının mövzusu və xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Tədqiqat zamanı mövzu ilə bağlı bədii mətnlərdən, elmi mənbələrdən, mətbuatda yayımlanmış məqalə və müsahibələrdən istifadə edilmiş, bir sıra alimlərin nəzəri-metodoloji fikir və mülahizələrinə istinad olunmuşdur.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar aşağıdakılardır;

- Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrının inkişaf yolu və xüsusiyyətlərindəki mərhələ təsnifatı və elmi-nəzəri yanaşmaları tədqiqat müstəvisinə çıxarmaq;
- Müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarının inkişaf dinamikasını izləmək;

- Poemalarda tarixi və ictimai-siyasi hadisələrin bədii dərkü üsullarını, vasitələrini göstərmək;
- Müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarında vətənpərvərlik mövzusunu bir ideya-məzmun xətti kimi diqqətdə saxlamaq;
- Müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarında qəhrəman və zaman problemini aydınlaşdırmaq;
- Müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarında tarixi şəxsiyyətlərin obrazlarına analitik baxış ifadə etmək;
- Çağdaş poemalarda müasir insan obrazı: real şəxslər və ədəbi qəhrəman məsələsinə ədəbi-tənqidi nəzər yetirmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ilk növbədə problem-mövzunun müstəqil dissertasiya səviyyəsinə gətirilməsi ilə müəyyənləşir. Təqdim edilən dissertasiya ədəbiyyatşünaslıq elmində müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarını sistemli öyrənən birinci elmi tədqiqat işidir. Dissertasiyada çağdaş dövr Azərbaycan poemalarının aktual problemləri, müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında poema janrının xarakterik xüsusiyyətləri, ümumi inkişaf dinamikası, ədəbiyyat tarixindəki yeri tədqiq olunmuşdur. Bu istiqamətdə elmi-ixtisas ədəbiyyatı kompleks təhlilə cəlb edilmiş, işin mahiyyəti və əhəmiyyəti elmi meyarlarla aydınlaşdırılmış, iş təcrübəsi öyrənilmişdir.

İşin elmi yeniliklərinə aid olanlar qisminə aşağıdakıları göstərmək olar:

- Tədqiqat zamanı müstəqillik dövründə yazılmış bir sıra Azərbaycan poemaları ilk dəfə olaraq təhlil predmetinə çevrilmişdir.
- Dissertasiyada ilk dəfə olaraq müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında yazılmış poema-roman, poema-dastan, poema-esse, poema-anım, poema-elegiya, neo-poema, liro-epik poema və s. tipli əsərlər kompleks halında tədqiq edilmişdir.
- Zəlimxan Yaqubun “Yunus Əmrə dastanı” və “Hüseyn Saraçlı dastanı” kimi nəsr və nəzmin qarşılıqlı növbələşməsi şəklində yazılmış poemalarında süjetin mərhələləri müəyyən olunmuşdur.
- İlk dəfə olaraq Məmməd Aslanın “Ağla, qərənfil, ağla” əsərinin süjet və kompozisiyası müəyyənləşdirilmiş və poema kimi təqdim olunmuşdur.
- Yusif Nəğməkarın poemalara gətirdiyi forma yenilikləri

göstərilmiş, proloq termini yerinə “ön ün”, “önləmə”, “ön vəhy” kimi sözlərdən, epiloq termini əvəzinə “son ün”, “sonlama” tipli sözlərdən istifadə olunduğu qeyd edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işi həm nəzəri, həm də təcrübi əhəmiyyətə malikdir. Dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun elmi-nəzəri nəticələrindən müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarını müxtəlif istiqamətlərdə tədqiq edən araşdırmalarda və monoqrafiyalarda istifadə etmək olar. Təcrübi əhəmiyyəti isə, bundan ibarətdir ki, ali məktəblərdə müasir poeziyanın tədris kursu kimi öyrənilməsində bu dissertasiyanın imkanlarından faydalanmaq olar. Azərbaycan ədəbiyyatı fənninin tədrisində, dərslilər, tədris proqramları və metodik vəsaitlərin hazırlanması zamanı dissertasiyadan istifadə etmək əhəmiyyətlidir. Bununla belə, bu mövzuda yazılacaq gələcək tədqiqatlarda dissertasiya işinin elmi-nəzəri nəticələrindən bəhrələnmək mümkündür.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbi tənqid şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın əsas nəzəri müddəaları tezis və məqalələr şəklində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi məcmuə və jurnallarda, xarici ölkələrin nüfuzlu elmi nəşrlərində, Azərbaycanda və xaricdə keçirilən beynəlxalq elmi konfranslardakı məruzə və çıxışlarda öz əksini tapmışdır. Mövzu ilə bağlı 15 məqalə tədqiqatçının “Sözümüz sözdür” adlı məqalələr toplusundan ibarət kitabında yer almışdır. Dissertasiya rus dilinə tərcümə olunaraq 2018-ci ildə Latviyada kitab halında çap olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Tədqiqat işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbi tənqid şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu və ümumi həcmi. Tədqiqat işi giriş (10438 şərti işarə), üç fəsil (birinci fəsil iki paraqraf – 105965 şərti işarə, ikinci fəsil iki paraqraf - 80280 şərti işarə, üçüncü fəsil iki paraqraf – 105519 şərti işarə), nəticə (4996 şərti işarə) və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinin ümumi həcmi 307136 şərti işarədir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsindən bəhs edilmiş, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, metodları müəyyən edilmiş, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar göstərilmiş, dissertasiya işinin elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır.

“Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrının inkişaf yolu” adlı birinci fəsil iki paragrafdan ibarətdir. Poema janrının yaranması və tədqiq tarixi haqqında dünya ədəbiyyatşünaslarından S.N.Kramer, M.Aroçko, Y.Martsinkyaviçyus, Q.A.Çervyaçenko, Kovalenko, E.Umanskaya, A.Mixaylov, M.Çislov və başqa alimlər müxtəlif mülahizələr irəli sürmüşlər. Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrının banisi olan Xaqani Şirvani farsca yazdığı “Töhfətül-İraqeyn” əsəri ilə janra vətəndaşlıq hüququ vermişdir. Dünya ədəbi xəzinəsinə “Xəmsə”ni bəxş etmiş Nizami Gəncəvi janrdə yeniliklər etmişdir. Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında ilk ana dilli poemanın yaranması sübut edir ki, həmin vaxta qədər belə bir yaradıcılıq ənənəsi mövcud olmuşdur. “Dastani-Əhməd Hərami” adlanan əsərin müəllifi hələ də müəyyənləşdirilməyib. Əsərin adındakı “dastan” terminindən müstəqillik dövründə yazılmış poemaların adlandırılmasında istifadə edilmişdir. Şah İsmayıl Xətai kimi hökmdar şairin əsərləri ilə yüksələn xətt Məhəmməd Füzulinin poemaları ilə inkişafının yeni mərhələsinə çatır. XVII-XVIII əsrlərdə yazılmış poemalara isə F.Təbrizinin “Bəxtiyarnamə”, S.Əfşarın “Fəthnameyi-Abbasi-namdar”, Məsihinin “Vərqa və Gülşa”, S.Təbrizinin “Qəndaharnamə”, M.Şirvaninin “Qisseyi-Şirzad” əsərlərini nümunə gətirə bilərik. Yolçu Piriyevin “XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrı”⁷ monoqrafiyasında yeni dövrün poemaları tədqiqata cəlb olunmuşdur. Dövrün poemalarına nümunə olaraq, Əndəlib Qaracadağının “Qisseyi-Leyli və Məcnun”, “İrəvanın alınması”, Mirzə Şəfi Vazehin “Nərəsidən rəsədən name”

---

⁷ Piriyev, Y. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrı / Y.Piriyev. - Bakı: Yazıçı, - 1988. - 184 s.

(“Məktubun intizarında”), Abbasqulu ağa Bakıxanovun “Mişkatül-ənvar” (“Nurların mənbəyi”) və “Miratül-cəmal” (“Surətin güzgüsü”), Mirzə Fətəli Axundzadənin “Puşkinin ölümünə “Şərq poeması”, Mirzə Mehdi Şükuhinin “Münazireyi-Əqlü Eşq”, “Şükuhinin gənclik illərində Mərağaya ilk səfəri” və “Nəsihəti-Cəlali”, İsmayıl bəy Nakamın “Fərhad və Şirin”, “Məcnun və Leyli”, Çakərin “Leyli və Məcnun”, Xürrəminin “Səlmən ilə Sərkis”, Abbas ağa Nazirin “Bəyani-hal”, “Molla və Şeytan” və s. göstərmək olar. Məhəmməd Hadi, Hüseyn Cavid, Abbas Səhhət kimi şairlər yeni dövrün son mərhələsinin poemasını formalaşdırmağa təşəbbüs göstərmişər. Lakin bu əsərlər heç də irihəcmli və epik əhatəliliyə malik deyildi. Ən yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatında poemanın inkişafının özünəməxsus cəhətlərinin şahidi oluruq. XX əsrdə, xüsusilə, sovet dövründə poema janrı nəsrin, o cümlədən, roman janrının müraciət etdiyi mövzulardan kənar qalmırdı.

XX əsrdə yazılmış Azərbaycan poemalarının tədqiqi A.Bədəlovun “Azərbaycan sovet poeması” filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyasının avtoreferatında, Xəlil Rza Ulutürkün “Müharibədən sonrakı Azərbaycan sovet ədəbiyyatında poema janrı (1945-1950)”, Rafiq Yusifoğlunun “Azərbaycan sovet poemalarının inkişaf problemləri” (1956-1965)”, Samirə Mərdanovanın “XX əsr Azərbaycan poemalarında lirik ricətlər sistemi (S.Vurğunun, M.Müşfiqin və B.Vahabzadənin əsərləri üzrə)”, Kamal Ağamalıoğlunun “Demokratik Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrı” filologiya üzrə fəlsəfə doktorluğu dissertasiyalarında və S.Şükürovun “Azərbaycan poemalarının tarixi” mövzusunda yazdığı filologiya üzrə elmlər doktorluğu dissertasiyasında, Esmira Fuadın “XX əsr Güney Azərbaycan epik şeiri”⁸ monoqrafiyasında öz əksini tapmışdır. Həmçinin Azadə Rüstəmovanın “Azərbaycan epik şeirinin inkişaf yolları” və R.Əzizovun “Poemanın genişlənən üfüqləri” tədqiqatları da bu istiqamətdə aparılmış elmi araşdırmalara daxildir. Ümumiyyətlə, sovet dövründə yazılmış Azərbaycan poemalarının əsaslı tədqiqinə ədəbiyyatşünas Rafiq Yusifoğlunun “Azərbaycan

---

⁸ Fuad, E. Güney Azərbaycan epik şeiri / E.Fuad. - Bakı: Elm və təhsil, - 2016. - 372 s.

poeması: axtarışlar və perspektivlər”⁹ monoqrafiyasında rast gəlirik. Rafiq Yusifoğlu adı çəkilən monoqrafiyasını təkmilləşdirərək 2010-cu ildə “Azərbaycan poemasının sənətkarlıq xüsusiyyətləri”¹⁰ adı ilə yenidən nəşr etdirmişdir.

Poemalar haqqında məqalələrə isə O.Həsənovun “Poemalarımız haqqında”, B.Vahabzadənin “Poemalarımızda sənətkarlıq məsələlərinə dair”, M.Əlioğlunun “Poemalarımız haqqında” və “Yeni poemalarımız”, A.Axundovun “Poemalarımızın dili haqqında qeydlər” və s. misal çəkmə bilərik. XX əsrin 60-cı illərində B.Nəbiyev “Poemalarımızın ideya-bədii xüsusiyyətləri”, Ə.Hüseynov “Poemalarımızın ideya-bədii keyfiyyətləri”, X.Rza “Ədəbiyyatımızda poema janrının yaranması və inkişafına dair bir nəzər”, “Poemalar haqqında bəzi qeydlər”, C.Abdullayev “Poemalarda mübarizə motivləri”, A. Rüstəmov “Azərbaycan epik şeirinin mənşəyinə dair” və s. məqalələri ilə janrın inkişaf yollarına nəzər salmışlar. Sonrakı illərdə M.Cəlal “Poemalarımızda müasirlik” və R.Yusifov “Azərbaycan poemasında konfliktin tipləri”, “Azərbaycan poemasında konflikt və xarakter yenilikləri”, müstəqillik illərində isə “Azərbaycan poemalarında bədii sənətkarlıq məsələləri”, “Poemanın inkişaf meyilləri” və s. məqalələrlə janr barəsində araşdırmaları davam etdirmişlər.

“Azərbaycan poemalarının inkişafında ənənə və yeni təmayüllər” adlı birinci paraqrafda müstəqillik dövrü poemalarında qeyd edilən məsələlər araşdırılmışdır. Müstəqillik illərində yaranan ədəbi nümunələr həm mövzu və yanaşma metodu, həm forma və janr baxımından ənənəvi prinsipləri davam etdirir, eyni zamanda novatorluq nəzərə çarpırdı. Poema janrının sovet dönəmində və müstəqillik dövründəki inkişaf yolları haqqında Rafiq Yusifoğlu ilə Elnarə Akimovanın fikirlərinin müqayisəsi təsəvvür yaradır. Rafiq Yusifoğlu monoqrafiyasında poemaların tiplərini belə qruplaşdırır: poema-müraciət, poema-monoloq, poema-dialoq, nəğmələr poeması, səyahətlər poeması, fraqmentlər poeması, poema-xatirə, poema

---

⁹ Yusifoğlu, R. Azərbaycan poeması axtarışlar və perspektivlər / R.Yusifov - Bakı: Elm, - 1998. - 300 s.

¹⁰ Yusifoğlu, R. Azərbaycan poemasının sənətkarlıq xüsusiyyətləri / R.Yusifov. - Bakı: ADPU nəşriyyatı, - 2010. - 486 s.

məktub, poema-gündəlik, poema-reportaj, ballada, poema-peyzaj, alleqorik poema, düşüncələr poeması, poema-əfsanə, poema-rəvayət, publisistik poema, kino-poema, fantastik poema. Müəyyən edilmiş həmin poema tiplərinə müstəqillik dövründə bir sıra əlavə və ixtisarlar edilmişdir. Formada ənənəvilik mövzuların müasirliyə meyilli olmasına əsasən özünü qoruya bilmir. Çağdaş dövrdə yazılmış poemalarda mövzu daha çox indini müşayiət edir. Bu da formada, yəni poemanın tipində fərqli cəhətlərin meydana gəlməsinə təsir göstərir.

Ə.R.Xələflinin “Azadlığın qanı, yaxud doqquzuncu əsrə məktub” poemasında müəllifin məqsədi Babəkin özünəməxsus portretini yaratmaq deyil, vaxtilə Babəkə tələ quran Səhl Sumbatların törəmələrinin hələ də öz əməllərindən çəkinmədiyini göstərməkdir. Mövzu ilk baxışdan ənənəvi görünə bilər, lakin bu poemada indiyə qədər Babək haqqında digər əsərlərdən oxuduğumuz məlum biliklərin təkrarı ilə qarşılaşmırıq. Heç Babəkin bioqrafik məlumatları da nəzmə çəkilmir, amma min illər tarixə malik türkcə qarşı erməni nifrətinin Babəklə əlaqəli şəkildə nümayişini görürük.

Hansı tipdə yazılması mübahisə doğuran əsərlərə Elçin İsgəndərzadənin iki poemasını əlavə edə bilərik. Elnarə Akimovanın məqaləsində poema-ithaf tipinə daxil edilən “Turan savaşaçısının nəğmələri” və “Şahmar şikəstəsi” əsərləri müəllifin “Qürbət hücrəsində” kitabında sadəcə poema janrı kimi verilib. 2011-ci ilin iyulunda yazılan “Turan savaşaçısının nəğmələri” poemasına “Böyük Ustad Çingiz Ağa Torekul oğlunun əziz xatirəsinə” epiqrafi əlavə edilmişdir. Eləcə də, 2011-ci ilin fevral-mart aylarında qələmə alınan “Şahmar şikəstəsi”nə “Ustad şairimiz Şahmar Əkbərzadənin 70 illiyinə” epiqrafi yazılmışdır. Bu epiqraflara əsaslanaraq həmin əsərləri poema-ithaf kimi dəyərləndirmək doğru olmaz. Elçin İsgəndərzadənin yeni poema tipləri yaratmağa əsaslanan sınaq poemalarından biri poema-yeddi etüd kimi təqdim etdiyi “Adil Mirseyidin palitrası”dır.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında konkret olaraq ithaf ruhunda yazılan əsərlərə Eyvaz Borçalının Rəsul Rzanın 90 illiyinə həsr etdiyi “Xoş macal”, Ağasəfanın Cəfər Cabbarlının əziz xatirəsinə həsr etdiyi “Ən yaxşı sərnəşin” lirik poemasını, Nəriman

Həsənzadənin “Sözü tara verin” (2012) poemasını, Sabir Arazlı Özgünün Musa Yaquba həsr etdiyi üç poemanı göstərə bilərik.

Müstəqillik illərində az hallarda olsa da, poema termininin roman termini ilə qoşa işlədilməsini görürük. Rəşad Məcidin “Roman” adlı kitabında çap etdirdiyi şeirlərin bir-biri ilə bağlılığı və ilk baxışdan nəzərə çarpmayan süjetə malik olması əsərin poema kimi təqdim olunmasına əsas verir.

Nümunə gətirdiyimiz bir neçə əsərdən bəlli olduğu kimi, müstəqillik illərində Azərbaycan poeziyasının poema ənənəsi davam etdirilir. İstər mövzu seçimi, istərsə də, əsərin başlanğıc və bitmə nöqtələri arasında cərəyan edən hadisələrdə daha çox müasir dövrün poetik tələbləri nəzərə alınır. Klassik poema ənənəsi tamlığı ilə mühafizə olunmur. Klassik Azərbaycan poemaları əsasən məsnəvi formasında yazılırdı. Diqqət yetirsək görürük ki, məsnəvi formasında yazılmış poemaların əksəriyyəti epik süjetə malikdir. Bu, təbii ki, məsnəvinin qafiyə quruluşu ilə daha çox bağlıdır. Yenilənən qafiyələr hadisələri təfəssilatı ilə qələmə almağa şairə imkan verir. Digər bir məsələ ondan ibarətdir ki, əgər klassik poemaların əvvəlində dini müqəddəslərə və ya hökmdarlara yer ayrılırdısa, müasir dövrün poemalarında bütövlükdə əsər ithaf təsiri bağışlayır. Həm də çağdaş poemalarda mövzuya birbaşa keçid daha çox nəzərə çarpır. Orta əsr poemaları tək minacat, nət, mədhiyyə kimi formalara müraciət edilmir. Əvəzində isə buta almanı xatırladan yuxugörmə hadisəsinin nəqlini müşahidə edirik. Müəlliflər əsərin yazılması üçün yuxularında onlara xeyir-dua verildiyini yazırlar. Sovet dövrünün poemalarında olduğu kimi, müasir həyatdan və real yaşantılardan alınmış mövzulara üstünlük verilir. Eləcə də, poemaların tədqiqinə həsr edilmiş əsərlərə diqqət yetirdikdə görürük ki, alimlər əsərlərin mövzularında olan ənənə və novatorluqdan daha çox, forma və quruluşundakı fərqliliyə fikir vermişlər. İstənilən halda, müstəqillik illərində yazılan Azərbaycan poemaları həm ümumi ədəbiyyatın ənənələrinə, həm də hər bir müəllifin fərdi üslub ənənələrinə sayğı ilə yanaşmışdır. Belə ki, Nəriman Həsənzadə kimi sənətkarlar müstəqillik illərinə qədər yazıb-yaratdıqları üslublarına sadıq qalmış, lakin ənənəvi üslublarında novatorluq mövqeyi göstərməyə nail olmuşlar. Bu məsələlər hər bir poemanın fərdi xüsusiyyətlərinə nəzər

saldıqca daha aydın şəkildə ortaya çıxır.

Azərbaycan poemalarının inkişafında ənənə və yeni təmayüllər aşağıda qeyd olunan məqalə və məruzələrdə tədqiq olunmuşdur ^{11, 12, 13, 14}.

“Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında poema janrının yeri” adlanan ikinci paraqrafda dövrün poemaları konkret nümunələr əsasında öyrənilmişdir. İstər sovet, istərsə də müstəqillik illərində Azərbaycan ədəbiyyatında kifayət qədər müraciət edilən janrlardan biri də poemadır. Rafiq Yusifoğlu şərti olaraq onu üç şəkildə qruplaşdırır: “Lirik poemalar, epik poemalar, dramatik poemalar. Müstəqillik dövründə yazılmış Azərbaycan poemalarında müəlliflərin özləri əsərlərini çap etdirərkən onun hansı tipə aid olduğunu əsasən qeyd etmişlər. Bununla belə, bu tiplər arasında ayırıcı sərhədləri müəyyən etmək üçün ümumi bir qaydanın olmamağı poemaları mövzusunə görə qruplaşdırmağın daha əlverişli olmağına əsas verir. Qurban Bayramov qeyd edir ki, poeziya tarixində trilogiya standartına, modelinə tam uyğun gələn nümunələr məhz Azərbaycan ədəbiyyatında yaranmışdır. O, misal olaraq Famil Mehdinin “Göyü çiyində saxlayan adam” poema-trilogiyasını göstərir. Çağdaş poemaların formasından söhbət gedərkən Esmira Fuad qəhrəmannamə sözü ilə yanaşı, miniatür poema terminindən də istifadə edir. Belə əsərlərə Balayar Sadiqin “Qızılbaş fəslı”, Sevil Nurəlibəylinin “Yenə o bağ olaydı”, Fəridə Hicranın “Xocalı sülh istəyir”, Şakir Albalıyevin “Dürğu işarəsiyəm” poemalarını misal

---

¹¹ Qasımlı, G. Müstəqillik illərində yazılmış poemaların dili // AMEA İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Qafqaz Universiteti. Ə.Hüseynzadənin 150 və akademik M.Şirəliyevin 105 illik yubileyləri şərəfinə keçirilən “Sələflər və Xələflər” I Beynəlxalq Simpoziumu, - Bakı: - 22-24 oktyabr, - 2014, - s. 261-266.

¹² Qasımlı, G. Nizami poemaları və çağdaş Azərbaycan poemaları // N.Gəncəvi adına MAƏM. Nizami Gəncəvinin 875 illik yubileyinə həsr olunmuş Nizami və dünya mədəniyyəti mövzusunda Respublika elmi konfransı, - Bakı: - 24 noyabr, - 2016, - s. 115-116.

¹³ Qasımlı, G. Azərbaycan ədəbiyyatında müstəqillik illərində yazılmış poemaların xüsusiyyətləri // Qafqaz Universiteti. Gənc tədqiqatçıların IV Beynəlxalq Elmi Konfransı, Materiallar- II- kitab, - Bakı: - 29-30 aprel, - 2016, - s. 1060-1062.

¹⁴ Касумлу, Г. Традиции и новые тенденции в развитии азербайджанской поэзии // - Ужгород: Закарпатські філологічні студії, Випуск 5, том 2, - 2018. - с. 116-120 (Copernicus)

çəkir. Nizami Cəfərov isə Yusif Nəğməkarın poemalarından bəhs edərkən daha fərqli nüanslara toxunur, şairin poemalarında ənənəvi olaraq “proloq”, “epiloq” adlandırılan giriş və sonluq əvəzinə, ilk dəfə olaraq “ən ön ün”, “ön ün”, “ünləmə”, “sonlama”, “son ün”, “ən son ün”lər yaratdığını bildirir.

Nəriman Həsənzadənin Azərbaycan torpaqlarının işğalı və soydaşların yurd-yuvalarından didərgin düşməsindən bəhs edən “Qarabağdan gələn var” poeması real Azərbaycan həqiqətlərini əks etdirdiyinə görə bədii dil publisistik təsvirin kölgəsində qalır. Poemanın birinci hissəsi Məmməd müəllimə, ikinci hissəsi onun həyat yoldaşı Səyyarə xanıma ithaf olunmuşdur. Xalq şairinin “Qafqaz”, “Xarı bülbül”, “İstiqlal əsgəri” poemalarından əlavə doğulduğu kəndə həsr etdiyi “Poylu-beşiyim mənim” poeması da var.

Müstəqillik illərində yazılmış poemaların spesifikasiyasından danışarkən Adil Mirseyidin poemalarına xüsusilə diqqət yetirmək lazımdır. Şairin “Gorrigulum vitae”, “Cazz”, “Payız hannibalizmi”, “Classical music for meditation”, “Metropol rüyaları”, “Rüyaların rəsmləri” poemaları orijinallığı ilə seçilir.

Elxan Zal Qaraxanlının 2008-ci ildə yazdığı “Polonez” poeması on səkkiz, 2003-cü ildə yazılmış “Güney göyərçini” poeması doqquz yarımbaşlıqdan ibarətdir. Poemaların özünəməxsus strukturu, orijinal poetik dili müəllifin digər əsərləri ilə səsləşir.

Yusif Həsənbəyin “Cənnətin bağlı yolları”, Fikrət Qocanın “Cənnətdən qovulanlar”, “Bakı-Quba yolu”, “Dörd addım”, Vaqif Bəhmənlinin “Diaqnoz”, Əli Rza Xələflinin “Azadlığın qanı”, “Allahların görüşü”, “Göyəzəndən bəri gəl”, “Damcılı”, “Bir Xələfli var imiş...”, “İçəri şəhər: Daşlar-insanlar”, “İnsan tarix və zaman”, Balasadəyin “Atəşgahda möcüzə” kimi əsərlər müstəqillik dövrü Azərbaycan poemaları sırasında fərqlənən əsərlərdir.

Reallıqların təsvirinə əsaslanan Cabir Novruzun “Xalça əfsanəsi” (2002) əsərinin epiqrafında müəllif qələmə aldığı bu poemanın kökündə həqiqət durduğunu bildirir. Şair poemada bir detal əsasında müxtəlif zaman kəsiklərindəki məntiqi əlaqənin trayektoriyasını sənətkarlıqla açıb göstərə bilmişdir. Baloğlan Cəlil İdrisinin “Körpə harayı” lirik poemasında isə anasını ilan çalmış bir

uşağın fəryadından doğan nidaların əksini görürük.

Elçin İsgəndərzadənin “Mavi Mərmərə”, “Biganəlik iqlimi”, “Oğlum Əliyə dualar”, “Eşq”, Qəşəm Nəcəfzadənin “Şəhid anası”, Balayar Sadiqin “Qan”, “Yol”, “Başdaşı”, “Edam günü”, “Zindan görüşləri” poemaları da bədii məziyyətləri ilə fərqlənən əsərlərdəndir. Zəlimxan Yaqubun kiçik həcmli “Allahım, mənə bir ağsaqqal yetir”, “Qurtuluş dastanı” (1997), “Azərbaycan oxusun” (1994), “Xalqın ehtiyacı var” (1992), “Ey vətən oğulları!” və s. əsərləri dövrün poema janrının real mənzərəsi barədə əyani təsəvvür yaradır.

Bu dövrdə yaranan bir sıra poemaların mövzusunun folklardan alınmağı heç də təsadüfə deyil. Kamal Abdullanın “Dədə Qorqud: “Mənlik deyil”, “Ümid qaldı sabaha”, “Dədə Qorqud: “Mən nə edim?!”, “Bəkilin Xatunu: Dilim, dilim, vay dilim...” poemalarının dil-üslub xüsusiyyətləri dastanın dilinə çox yaxındır. Poemalar bütövlükdə “Yarımçıq əlyazma”nın tamamlanmağına cəhd edilməsi təsiri bağışlayır. Eyni mövzuda yazılmış digər bir poema S.A.Özgünün “Qorqud ataya salam” poemasıdır.

Çağdaş dövrün poemaları içərisində Dəyanət Osmanlının “Nəfəsimin qatili” kitabında yer alan “Ölüm dəngəsi”, “Yağmur saati”, “Tələş içində”, “Suya qarışmış izlər” adlı dörd poema diqqəti çəkir.

Gətirilən nümunələr onu göstərir ki, müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında poema janrının yeri və bədii xüsusiyyətləri özünəməxsus yolla inkişaf etmişdir. Belə ki, poemalarda istər ənənəvi məzmun və formalara müraciət, istərsə yeni təmayüllərin təzahürü fərqli şəkildə büruzə verir. Müəlliflər ən müxtəlif mövzuları poema üçün aktuallaşdırır, mövzuya uyğun forma seçimində tamamilə sərbəstlik nümayiş etdirirlər. Yəni folklardan alınmış bir mövzunun sərbəst şeir şəklində yazılmağını bədii normativ kimi təqdim edirlər. Elçin İsgəndərzadə kimi şairlərin yaradıcılığına diqqət etdikdə görürük ki, onların poemaları hərəsi bir tipdə yazılsa da, yazarın üslubuna görə bənzərdir. Bu cür şairlər öz poemalarını janrın müxtəlif tiplərində fərqləndirməyə meyillidirlər. Balayar Sadiq kimi şairlər daha çox yığcamlığa can atır, poemaya nəsr parçaları əlavə edirlər. Fikrət Qoca, Nəriman Həsənzadə kimi şairlər

poemalarında nəsr parçalarına üstünlük vermirlər. Adil Mirseyidin poemaları isə sürrealizmə meyilli olub, “qara sevdə” fəlsəfəsinin dərinliklərinə enməsilə seçilir. Quruluşundan və həcmindən asılı olmayaraq dövrün poemalarını poetik tələblərə cavab verən əsərlər hesab etmək olar. Bütün özünəməxsusluqları ilə yanaşı, çağdaş dövr Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrı kifayət qədər müraciət edilən janrlardan olmuşdur.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında poema janrının yeri kimi məsələlər müəllifin aşağıdakı məqalələrində araşdırılmışdır^{15, 16, 17}.

Dissertasiyanın **“Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında poema janrının mövzu və xüsusiyyətləri”** adlı ikinci fəslini iki paragrafdan ibarətdir. Dissertasiyanın bu fəslində, adından da göründüyü kimi, müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında poema janrının mövzu və xüsusiyyətləri araşdırılır. **“Poemalarda tarixi və ictimai-siyasi hadisələrin bədii dərki”** adlanan ilk paragrafdə müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarında ölkənin ikiyə parçalanmağı, azadlıq uğrunda mücadilə və bu mücadilə zamanı verdiyi qurbanlar tez-tez müraciət edilən mövzular olaraq tədqiq olunur. Azərbaycanın azadlıq uğrunda mübarizə tarixinin ən qanlı səhifəsi olan 20 Yanvar faciəsinə həsr edilmiş Bəxtiyar Vahabzadənin “Şəhidlər”, Məmməd Aslanın “Ağla, qərənfil, ağla”, Əhməd Qəşəmoğlunun “Cavanşir”, Yusif Nəğməkarın “Şər şənbə” poemalarında xalqına qarşı törədilmiş cinayətə üsyankar mövqe nümayiş etdirilmişdir.

Çağdaş Azərbaycan poemalarında köçürülmə və köçkünlük, sürgün və mühacirət, Qarabağ münafişəsi mövzusunda olan əsərlərə

---

¹⁵ Qasımlı, G. Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında poema janrının yeri və bədii xüsusiyyətləri // - Bakı: AMEA GAMŞ Gənc tədqiqatçı elmi-praktiki jurnalı III cild, -2018. № 1, - s. 198-203.

¹⁶ Qasımlı, G. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrının tipləri // AR Təhsil Nazirliyi. ADNSU. Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XX Respublika Elmi Konfransı, 2 cildə, II cild, - Bakı:- 24-25 may,- 2016, - s. 66-68.

¹⁷ Касумлы, Г. Стихи Азербайджана, написанные в годы независимости // - Одеса: Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету, Серія: філологія, Випуск 24, том 1, - 2016. - с. 98-100 (Copernicus)

Xasay Qərvəndlinin “Didərginlər”, Musa Urudun “Bu dəstə hara gedir”, Sərraf Şiruyənin “Ayrılıq belə düşdü”, “Dəmir Yelmar”, Kəmaləddin Qədimin “Köç”, Rizvan Nəsiboğlunun “Dörd yol”, Ələmdar Cabbarlının “Kəlbəcər tacıdır Azərbaycanın” poemalarını göstərə bilərik.

Ötən əsrin ən dəhşətli faciəsi olan Xocalı soyqırımına həsr edilən əsərlərə Elbariz Məmmədlinin “Mən savaşa çağırıram”, Ələkbər Salahzadənin “Xocalı xəcilləri”, Ədalət Əsgəroğlunun “Xocam, Xocalı”, Zəlimxan Yaqubun “O qızın göz yaşları”, Nurəngiz Günün “Xocalı simfoniyası”, Ələmdar Quluzadənin “Şəhid şəhər” poemalarında faciənin baş vermə zamanına və məkanına görə Xocalı soyqırımını ən müsibətli qətlə kimi təqdim olunub.

Xocalı soyqırımını kimi Şuşa şəhərinin də işğalı poemalarda daha çox əksini tapan mövzulardan idi. Zəlimxan Yaqubun “Şuşa şikəstəsi”, Cabir Novruzun “Şuşa yolu”, İlyas Tapdığı “Şuşa gözləyir bizi” əsərlərində gözü yollarda qalan həmin torpaqların işğaldan azad olunmasının vacibliyi vurğulanmışdı. Həmin arzular 2020-ci ilin 8 noyabrında gerçəkləşdirildi.

Ümumiyyətlə, müstəqillik illərində yazılan poemalarda tarixi-ictimai proseslər Azərbaycan reallıqları ilə əlaqəlidir. Bu dövrdə poema janrının mövzu və sənətkarlıq xüsusiyyətləri rəngarəng olsa da, ictimai-siyasi hadisələrin bədii dərki daha çox nəzərə çarpır. Digər bədii mətnlərdə olduğu kimi, poemalarda da 1990-cı il 20 Yanvar faciəsi, Qarabağ müharibəsi, 1992-ci il 26 fevral Xocalı soyqırımını ən çox müraciət olunan mövzulardandır. Seçilən mövzularda qoyulmuş problemlər və onların bədii həlli müasir dövr ədəbi yaradıcılıq prinsipləri ilə yazılmışdır. Poemaların əksəriyyətində qələbəyə inamla yanaşı, müharibənin insan həyatındakı amansız rolu əksini tapmışdır. Məsələn, 20 Yanvar faciəsindən bəhs edən əsərlərdə faciənin ümumi çəkisi ilə birgə tək-tək insanların həyatına etdiyi mənfi təsirə münasibət bildirilmişdir. Həmin faciədə şəhid olmuş insanların obrazları vasitəsilə şairlər ictimai-siyasi hadisələrin bədii dərkinə çalışmışlar. Eləcə də, Xocalı faciəsi zamanı işğəncələrə məruz qalmış insanların reallıqları qələmə alındıqca tarixin gerçəklikləri bədii təxəyyülün gücü ilə yaddaşlara hopdurulmuşdur. İstənilən halda, bu əsərlərdə XX

əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan həqiqətləri bədii boyalarla ifadəsini tapa bilməmişdir. Şairlər yalnız öz xalqının başına gətirilən müsibətləri işıqlandırmaqla kifayətlənməmişlər, ümumiyyətlə, ədalətsiz müharibələrin verə biləcəyi arzuolunmaz nəticələrə qarşı ikrah hissi aşılamağa bilməmişlər. Bütün bunlar müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarında ictimai-siyasi hadisələrin müfəssəl şəkildə əks olunduğunu və bədii sözün gücü ilə tarixi həqiqətin nəsil-dən-nəsilə ötürüldüyünü göstərir. Şairlər öz baxış bucaqları ilə hadisələrə qiymət verir, eyni zamanda oxucunun fərdi düşüncələrini əsərə istiqamətləndirməyə nail olurlar. Yəni bu mövzular Azərbaycan oxucusu üçün tanış və bildikləri mövzu olsa da, qeyri-millətlər üçün nəinki Azərbaycan həqiqətlərinə, eləcə də ümuminsanlıq həqiqətlərinə bələd olmağa bir yardımçı olar.

Bu paraqrafta alınan elmi nəticələr nüfuzlu nəşrlərdə aşağıda qeyd olunan məqalə və məruzələr halında çap olunmuşdur ^{18, 19, 20, 21, 22, 23, 24}.

---

¹⁸ Qasımlı, G. Müstəqillik illəri poemalarında Qarabağ mövzusu // - Bakı: AMEA Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbiyyat məcmuəsi XXVI cild, - 2015. № 1, - s. 309-316.

¹⁹ Qasımlı, G. Müstəqillik dövrü poemalarında tarixi və ictimai-siyasi hadisələrin bədii dərkli // - Bakı: AMEA Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbiyyat məcmuəsi XXIX cild, - 2017. № 1, - s. 113-123.

²⁰ Qasımlı, G. Bəxtiyar Vahabzadənin müstəqillik illərində yazılmış poemaları // AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi. Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş “Milli dəyərlər və istiqlal uğrunda mübarizələr” mövzusunda elmi konfrans, Risalə, araşdırmalar toplusu, - Bakı: - 4 iyun, - 2015. - s. 134-135.

²¹ Qasımlı, G. Azərbaycanlıların köçürülməsinin üç poemada təzahürü // AMEA RH, akademik Z.M.Bünyadov adına Şərqsünəslük İnstitutu A.İmanquliyevanın anadan olmasının 75 illiyinə həsr olunmuş “Şərq xalqları ədəbiyyatı: ənənə və müasirlik” mövzusunda Beynəlxalq Elmi konfransı, - Bakı: - 10-11 oktyabr, - 2014, - s. 493-499.

²² Qasımlı, G. Ermənilərin türk-müsəlman əhaliyə qarşı törətdikləri soyqırımların müstəqillik illərində yazılmış poemalarda ifadəsi // AMEA Rəyasət heyəti Tarix İnstitutu, AAM, Lənkəran rayon İcra Hakimiyyəti. IV Beynəlxalq Elmi Konfrans, - Lənkəran: - 22-27 aprel, - 2017, - s. 402-405.

²³ Qasımlı, G. Müstəqillik illərində yazılmış poemalarda ermənilərin törətdikləri soyqırımların ifadəsi // AMEA Rəyasət Heyəti Tarix İnstitutu, T.C.Atatürk Araşdırma Mərkəzi, Şamaxı Rayon İcra Hakimiyyəti Azərbaycan və Şərqi Anadoluda türk-müsəlman əhaliyə qarşı soyqırımları (1914-1920-ci illər) III Beynəlxalq Elmi Konfransı, - Şamaxı: - 07-10 aprel, 2016, - s. 487-489.

²⁴ Qasımlı, G. Zəlimxan Yaqubun “O qızın göz yaşları” poemasında uşaq taleyi // Qafqaz Universiteti, - Bakı: - 21-22 aprel, - 2016. s.

“Vətənpərvərlik müstəqillik dövrü poemalarının əsas mövzusu kimi” adlanan paraqrafda isə müstəqillik illərində Azərbaycan ədəbiyyatında yazılmış vətənpərvərlik mövzulu əsərlər öyrənilmişdir. Əsasında türklük və türkçülük ideyası dayanan belə poemalardan Dəyanət Osmanlının “İt nəfsi”, Qəşəmoğlunun “Tarixin türkü” əsərlərində dünyanın müasir problemlərinin kökündə türkün qoyduğu qanunlardan uzaqlaşmağı göstərilir.

1915-ci ildə türkün zəfəri ilə nəticələnmiş Çanaqqala savaşına həsr edilən əsərlərdən Zəlimxan Yaqubun “Çanaqqala dastanı”, Yusif Nəğməkarın “Çanaqqala”, Etibar Etibarlıının “Dan üzü ağaranda”, Sevinc Nuruqızının “Çanaqqala keçilməz” poemaları orijinallığı ilə seçilir. “Çanaqqala keçilməz” poeması heca vəznində beş pərdədən ibarətdir. Dramatik əsərlərə məxsus personajları olan poema mənzum dramı xatırladır. Bəlkə də, həmin əsər yeni bir poema tipini formalaşdırmağa cəhddir. Bu tipi poema-dram (poema-pyes) kimi səciyyələndirmək də olar, lakin əsərin girişi dramatik əsərlərə məxsus remarkaya bənzəmir, epik əsərlər üçün xarakterik olan proloq kimidir. Poemada bir savaşın tarixçəsinə nəzər salınmaqla bütövlükdə türk əxlaqının, türk döyüş sənətinin tarixinə və bu gününə güzgü tutulur.

Zəlimxan Yaqubun digər türk etnoslarının problemlərinə həsr edilmiş “İçimdə ağlayan Krım” məktub-poeması vətənpərvərliyi təbliğ edən əsərdir. Onun “Sürgünlə söhbət” əsərində isə Azərbaycanda deyil, onun hüdudlarından kənardə yaşayan həmvətənlərinin problemləri qabardılmışdır.

Nəriman Həsənzadənin “Bəyanat”, Qulamrza Səbri Təbrizinin “Ruhun tüğyanı”, Əlizadə Nurinin “Təbriz dəftəri”, Söhrab Tahirin “Ata”, Saleh Səccadinin “Dan yolu”, Nazim Rizvanın “Yarımçıq vüsəl”, İsa İsmayılzadənin “Haran ağrıyır, vətən”, Əli Daşqının “Əsir torpaq” əsərləri müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarında vətənpərvərliyin təbliğində xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Belə mövzularla yanaşı, Azərbaycanın tarixi, coğrafiyası, təbiəti, sərvətləri, milli mənşəyi və atributları daha çox qabardılan poemalara da rast gəlirik. Oqtay Rzanın “Yuvamsan, beşiyimsən”, İltifat Salehin “Bayraq meydanı”, Fəxri Müslümün “Azərbaycan- ulu

Türkü”, Cabir Novruzun “Azərbaycan”, “İxtiyarım olsa idi” əsərlərində həmin mövzuların bədii təzahürünü görürük.

Müstəqillik dövründə doğma el-obaya, kəndə-kəsəyə bağlılığı əks etdirən poemalardan Sabir Zamanlının “Qarayazıya məktub”, Namiq Hacıheydərlinin “Dağ Kolanı dastanı”, Yusif Həsənbəyin “Sonu görünməyən karvan” poeması doğma yurda bağlılıq mövzusunda yazılıb. Vətənpərvərlik mövzusunda qələmə alınan Vaqif Bəhmənlinin “Azərbaycan tarixi kitabı” poemasında tarixi ədalətsizliyə qarşı kəskin mövqə ortaya qoyulsa da, müəllifin şəxsi fikirləri diqqətdən yayınmır. Fikrət Qocanın “İnsanlar, İnsanlar, İnsanlar!!!-Kosmik, dağınıq düşüncələr...”, Yusif Həsənbəyin “Siziflərin qiyamı”, Rəşid Təhməzoğlunun “Qorxu”, Kəmalə Abiyevanın “Şəhidlər xiyabanı”, Nurəngiz Günün “Salamat ol, ağca yol”, Sona Vəliyevanın “Gur əmirdə düşüncələr”, Elşad Səfərlinin “Qiyət”, Şakir Əlifoğlunun “Əlli yaşım”, Rəsul Qədinin “Biz hamımız qumarbazıq”, “Bubbular, kirpilər və ilan”, Fərhad Əzizbəylinin “Canım Azərbaycanım”, “Vətən sevdalısı”, “Şeirir susmadı”, Sabir Arazlının “İnam ata fırtınası”, “Öncəlik”, Mehdi Əziminin “O yağış nədən daş oldu” poemalarının mövzusu vətən, millət və torpaqdır.

Nümunə gətirilən əsərlərdən görüldüyü kimi, müstəqillik illərində yazılmış Azərbaycan poemalarında milli özünüdərk problemi vətənpərvərliyin əsas təbliğ üsullarından biridir. Şairlər türklərin tarixi yaşayış coğrafiyasına poemalarda nəzər salmaqla birgə, Çanaqqala savaşıdan bəhs edən poemalara da üstünlük vermişlər. Azərbaycan təbiətinin incəliklərini tərənnüm edən, doğma yurda, doğulduğu kəndə-kəsəyə bağlılığı əks etdirən poemalar da nəzərə çarpır. Bütün bunlar vətəni sevmək və qorumaq üçün gələcək nəsillərə ötürülən ismarıqlardır. Bu əsərlərdə şairlər vətən və gerçəklik anlayışlarını paralel işlətmişlər. Belə ki, söhbət Azərbaycanın təbiətinə münasibətdən gedirsə, bu zaman həqiqətlər yazılır, ölkənin coğrafi təbiətinə zidd olan hansısa cəhət tərənnüm olunmur. Eləcə də, hər hansı bir bölgənin xüsusiyyətləri əsərdə verilirsə, bu vaxt yenə də özünəməxsusluq qorunur. Məsələn, “Dağ Kolanı dastanı” poemasında qabardılan problemlər ölkənin digər ərazilərinə də şamil edilə bilər, lakin əsərdə çəkilən yer adları,

göstərilən konkret müqayisə obyektləri tamamilə həmin bölgəyə aiddir. Bir məsələni xüsusilə qabartmaq yerinə düşər ki, şairlər yalnız tərənnüm üslubundan istifadə etməmiş, yeri gəldikcə vətəndə olan həll olunmalı problemlərə toxunmuşlar. Bütün bunlarla birlikdə vətənpərvərlik mövzusu müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında müraciət edilən mövzulardan olmuşdur.

Vətənpərvərlik müstəqillik dövrü poemalarının əsas mövzusu paraqrafında alınan elmi nəticələr aşağıda qeyd olunan məqalə və məruzələrdə çap edilmişdir^{25, 26, 27, 28, 29}.

Dissertasiyanın üçüncü fəslı **“Poemalarda qəhrəman və zaman problemi”** adlanır. Çağdaş poemalarda diqqəti çəkən əsas cəhətlərdən biri real tarixi şəxsiyyətlərin həyat və fəaliyyətlərinin mövzu kimi seçimidir. Bir çox poemalar vardır ki, onların qəhrəmanı ya ümumtürk, ya da konkret olaraq Azərbaycanın həyatında mühüm rol oynamış şəxsiyyətlərdir. Çağdaş dövrdə ümummillı liderimiz Heydər Əliyevə xeyli sayda poema ithaf edilmişdir. Onlardan Zəlimxan Yaqubun “Əbədiyyət dastanı”, Cabir Novruzun “İxtiyarım olsa idi”, Rəfiq Zəkənin “Heydər baba”, Əli Rza Xələflinin “İnsan, tarix və zaman”, Ramiz Duyğunun “Prezidentin ürəyi”, Ramiz Heydərın “İlhamlı gələcək”, Mirkazım Seyidovun “Heydər dühası”, Elman Həbibin “Həqiqət günəşi”, “Heydənamə”, “Naxçıvannamə”, Elxan Zal Qaraxanlının “Anıt məzar dastanı”, Sabir Mustafanın “Qayıdış”, Fikrət Qocanın “Gərək bu günləri görəydin özün”, Fəridə

---

²⁵ Qasımlı, G. Müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarında istiqlal mücadiləsinin əksi // BDU Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti-100: Məsəlman Şərqində ilk Parlamentli Respublika Beynəlxalq Elmi Konfransı, - Bakı: - 21-23 may, - 2018, - s. 67.

²⁶ Qasımlı, G. Azərbaycanlıların köçürülməsinin 3 poemada təzahürü // Selcuk Üniversitesi. Tarih, kültür, sanat, turizm ve tarım açısından uluslararası Sarayönü sempozyumu, Bildiri kitabı, - Konya: 24-26 ekim, - 2014, - s. 683-694.

²⁷ Qasımlı, G. Müstəqillik illərində yazılmış poemalarda Azərbaycan həqiqətləri. // - Bakı: GEAD. International Journal of Young Researchers, - 2016. - s. 33-37

²⁸ Qasımlı, G. Çanaqqala savaşının müstəqillik illərində yazılmış poemalarda bədii əksi // BDU. Azərbaycanda türk xalqları tarixinin tədqiqi və tədrisi məsələləri Respublika elmi-praktik konfransı, - Bakı: - 18-19 may, - 2017, - s. 133-136

²⁹ Касумлу, Г. Тема патриотизма в современных азербайджанских стихах: // - Одеса: Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету, Серія: філологія, Випуск 26, том 1, - 2017. – с. 105-107. (Copernicus)

Ləmanın “Onu zaman seçib”, Abdulla Qurbaninin “Millətin oyaq gecəsi” poemalarını göstərə bilərik.

“Tarixi şəxsiyyətlərin poemalarda bədii əksi” adlı paraqrafda tarixi simaların həyat və fəaliyyətindən bəhs edən poemalar araşdırılmışdır. Nəriman Həsənzadənin “Nuru Paşa”, “Cavid”, “Şeyx Nigari türbəsi”, Zəlimxan Yaqubun “Ün”, “Peyğəmbər”, “Lefortovo zindanı”, “Borçalıda qalan izlər”, “Cavidin qız balası”, “Yunus Əmrə dastanı”, “Hüseyn Saraclı dastanı”, Məhərrəm Hüseynlinin “Azafı”, Barat Vüsalın “Aldədə” kimi əsərləri belə poemalardandır.

Müstəqillik illərində bir neçə poema həsr edilmiş şairlərdən biri Rəsul Rzadır. Əhməd Qəşəmoğlunun “Rəsul Rza”, Yusif Nəğməkarın poema-anım tipində yazdığı “Sizli” əsərləri ona ithaf edilmişdir.

Müstəqillik illərində tarixi şəxsiyyətlərə həsr olunmuş poemalar içərisində Elçin İsgəndərzadənin “Çərçivəsiz Rəsmlər” silsilə poemaları xüsusilə fərqləndirilməlidir. Silsiləyə daxil olan əsərlərdən “Adil Mirseyid”, “Rəssamın pəncərəsi” (Amadeo Modilyaniyə həsr olunub), “Səttar Bəhlulzadə nağılı” (rəsmlərlə mənzumə), “Pikasso və Minotavr” (kübo-füturist poema), “Van Qoqun Günəbxanları” (mənzum rekviyem), “Salvador Dali üçün Madriqal”, “Qoyya”, “Lorka və Siyah Ay”, “Üfüqdə Qırmızı Günəş” (Toğrul Nərimanbəyova həsr olunmuş simfonik poema), “Rəssam və Mələk” (Bəhrüz Kəngərli və Gennadi Briyatukaya ithaf olunub) hər biri bitkin bir poemadır. Lakin üslub eyniliyi, məsələyə daha orijinal mövqedən yanaşma onları silsilə halında birləşdirir.

Müstəqillik illərində yazılmış poemalarda qəhrəman və zaman probleminin həlli üçün tarixi şəxsiyyətlərin bədii əksindən istifadə edilməsi bu əsərləri digər ədəbi dövrlərin poemalarından fərqləndirir. Belə ki, çağdaş dövrdə yazılmış Azərbaycan poemaları tarixi şəxsiyyətləri daha çox tarixin şahidi kimi təqdim edir. Yaradılmış obrazlar öz əsrlərinin şəxsiyyətləri olmaqla bərabər, XXI əsrin insani keyfiyyətləri ilə dəyərləndirilir. Ən diqqəti çəkən məqam odur ki, şairlər həmin obrazlar vasitəsilə milli məsələlərin qabardılmasına daha çox önəm verirlər. Bu şəxsiyyətlər sadəcə bioqrafik göstəriciləri ilə oxucuya çatdırılmır, həmin şəxsiyyətləri yetişdirən zamanın

özəllikləri ilə müasir dövr müqayisədə təqdim olunur. Digər bir məsələ belədir ki, mentalitetdə əmələ gəlməyə başlayan dəyişkənliyə qarşı, yaratdıqları obrazların xarakterlərini qoymaqla etiraz edirlər. Bütün bunlar müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarında yaradılmış tarixi şəxsiyyət obrazlarını başqa ədəbi mərhələlərdən fərqləndirir.

Tarixi şəxsiyyətlərin poemalarda bədii əksi ilə əlaqədar olaraq alınan elmi nəticələr aşağıdakı məqalə və məruzələrdə çap olunmuşdur ^{30, 31, 32, 33, 34, 35, 36}.

Bu fəslin **“Çağdaş poemalarda müasir insanın obrazı”** adlı paraqrafında isə müstəqillik dövrü poemalarında bədii portretin təxəyyüldən daha çox gerçəkliyə əsasən yaradıldığı əsaslandırılır. Həmin poemaların aparıcı obrazları əsasən şəhidlər və ya görkəmli şəxsiyyətlərdir. Şəhidlərin ayrı-ayrılıqda obrazları yaradılmış poemalara Fikrət Qocanın “Şəhidlər xiyabanı”, Nəbi Xəzrinin “Salatın”, Məmməd İlqarın “Qaratel”, Musa Ələkbərlinin “Mübarizlik dərəsi”, Telman Tovuzlunun “Qasım dağı” və s. nümunə göstərə bilərik. Həmçinin S.A.Özgünün “Qartal baxışlı cəngavər”i Koroğlu Rəhimova, “Qıxıncı aşırım”ı Elxan Zülfüqarova, “Rəşadət

---

³⁰ Qasımlı, G. Çağdaş Azərbaycan poemalarında tarixi şəxsiyyətlər // - Bakı: AMEA GAMŞ Gənc tədqiqatçı elmi-praktiki jurnalı,- 2018. IV cild, № 2,- s. 146-150.

³¹ Qasımlı, G. Müasirlərimiz çağdaş Azərbaycan poemalarında // - Bakı: AMEA Əlyazmalar İnstitutunun Filologiya məsələləri, -2017. № 11, - s. 340-346

³² Qasımlı, G. Müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarında obraz seçimi // - Bakı: AMEA Əlyazmalar İnstitutunun Filologiya məsələləri, - 2018. № 3, - s. 364-370.

³³ Qasımlı, G. Müstəqillik illərdə yazılmış poemalarda Heydər Əliyev şəxsiyyəti // AR Təhsil Nazirliyi, BBMM, AR DQİDK, AMEA, BSU. Ulu öndərin anadan olmasına həsr olunmuş Ulu öndər Heydər Əliyev irsində multikultural və tolerant dəyərlər Beynəlxalq Elmi Konfransı II hissə, - Bakı: - 3-5 may, - 2016, - s. 93-95.

³⁴ Qasımlı, G. Zəlimxan Yaqubun “Yunus Əmrə dastanı” // - Təbriz: Ədəbi körpü məcmuəsi, - 2018. № 3, - s. 12-15.

³⁵ Qasımlı, G. Hüseyn Cavidin obrazı müasir Azərbaycan poemalarında // AMEA. “Hüseyn Cavid və müasir gənclik” (Hüseyn Cavid-134) Respublika elmi konfransı, - Bakı: - 21 oktyabr, - 2016, - s. 83-85

³⁶ Qasımlı, G. Müstəqillik dövründə Heydər Əliyevə ithaf olunmuş poemalar // AR Təhsil Nazirliyi, BSU. Ümummillə Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümünə həsr olunmuş Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri IX Beynəlxalq Elmi Konfransı, - Bakı: - 3-4 may, - 2018, - s. 434-435

təranəsi” Nazim Quliyevə, “Xocalının Mixaylosu” Tofiq Hüseynova, “Söydəmir kəhərin kişnərtisi” Tahir Bağirova, “Topçu Ağababa əfsanəsi” Ağababa Quliyevə, “Qəzəb baltasıyla çərtilmiş hikkə” poeması Ramil Səfərova həsr edilmişdir.

Bununla yanaşı, söz sənətkarlarının poemalarda obrazları yaradılmışdır. Bunlardan Sərvaz Hüseynoğlunun “Məmməd Araz dastanı” Məmməd Araz, Nisə Bəyimin “Ürək” simfoniyası”, Yusif Nəğməkarın “Bəxtiyar” poeması Bəxtiyar Vahabzadəyə ithaf olunub. Eyni zamanda Sabir Rüstəmxanlının “Atəşböcəyi” poeması Mahmudəli Çöhrəqanlıya, Vaqif Aslanın “Aydın” poeması Aydın Məmmədova, Zəlimxan Yaqubun “İnsan” poeması Xudu Məmmədova, “Əlli yaşın dastanı” öz həyatına aiddir. “Kiyan Xiyavın “Təbriz və biz – ikili yalnızlıq”, Fərid Hüseynin “Səmərqənd divanı”, Sona Vəliyevanın “Səmərqənddə usta Əlinin türbəsi önündə”, Fikrət Qocanın “İnqilab”, Nəriman Həsənzadənin “Xəlvətdə yanan şam”, Araz Əhmədovğlunun “İki daş”, Behbud Muradi Elçibəyin “İçərişəhər”, Kəramətin “Cəzb və kütlə hökmü”, Fəxrəddin Ziyanın “Çanaqqala savaşı” poemalarında tanıyıb, bəzən də yaxından bələd olduğumuz insanlar şair tərəfindən onların baxış bucağı ilə yenidən bizə təqdim olunur.

Nəriman Həsənzadənin “Nizami” və Yusif Nəğməkarın “Nizami demiş...” poemaları Nizami Cəfərovun həyat və fəaliyyətindən bəhs edir. Yusif Nəğməkarın “Qurbannamə” poeməssində şair sanki Qurban Musayev haqqında yazılmış yazıları cəm edərək, onun şeirlərindən də seçmələr verən müəllif-tərtibatçı, bəzən araşdırmaçı, həm də əsərlərinin təhlilçisidir. Eləcə də, Yusif Nəğməkarın “Ah-naz-“Şahnaz” poeması xalq artisti Niyaməddin Musayevə həsr olunmuşdur.

Qeyd etdiyimiz kimi, müstəqillik illərində daha çox müharibə iştirakçılarının həyatlarına istinad edilir, onların bədii portretləri yaradılırdı. Nəriman Həsənzadənin “Şəhid atası Şərif qağaya məktub”, Abdulla Qurbaninin “Koroğlunun Ağdərə səfəri”, Yusif Nəğməkarın “Çingiz çini”, “Vəslin edamı”, “Zal ağacı”, Balayar Sadiqin “Sərhədçi ömrü”, Fəridə Ləmanın “Təəssüb”, Yusif Hüseynin “Dilqəm poeması” bu qəbildəndir. Müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarında bəzən müəllifin öz lirik məni və ya

doğmaları obrazlaşdırılır. Sevil Nurunun “Yenə o bağ olaydı”, Əsəd Cahangirin “O adam”, Elşən Əzimin “Göy üzündə barmaq izi”, Yusif Nəğməkarın “Güllər atılmasın”, Məmməd İsmayılın “Yetimlik yetirsə şair yetirər” əsərləri də bu sıraya daxildir.

Belə əsərlər müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında iz salmaqdadır. Müəlliflər zaman-zaman öz içlərinə, öz dost-tanışlarına, öz ailələrinin dərinliklərinə varmaqla bədii ümumiləşdirmə aparmağa meyil edirlər. Bu proses poeziyanın əsas sütunlarına çevrilməyə doğru gedir. Tarixən bədii əsərlərdə dərin kök salmış lirik “mən” obrazı daha qabarıqlaşmağa israrlıdır. Şeir nümunələrində oturuşmuş “mən” anlayışı poemalarda bir az da önə çıxır. Şairlər problemin əhatə dairəsindən asılı olaraq janr müxtəlifliyinə, irihəcmli yazılara üstünlük veriblər. Lakin bir məsələ var ki, poema olaraq təqdim olunan həmin əsərlərin bəziləri çox da böyük həcmə malik deyil. Bununla belə, çağdaş poemalarda yaradılmış çağdaş insanın obrazı daha çox gerçəkliyin bədii ifadəsi fonunda nəzərə çarpır. Qarabağ müharibəsinin iştirakçıları, müəlliflərin öz yaxınları, doğmaları və ya dostları poemalara əsas qəhrəman kimi seçilir. Onların timsalında müasir milli-mənəvi dəyərlərdə baş verən aşınmalar əksini tapır. Müxtəlif müəlliflər eyni simaların obrazlarını canlandırırlar. Məsələn, Bəxtiyar Vahabzadənin obrazını həm Nisəbəyim, həm də Yusif Nəğməkar yaratmışdır. Eləcə də Nizami Cəfərovun həyat və fəaliyyəti iki fərqli müəllif tərəfindən “Nizami” və “Nizami demiş” poemalarında təqdim olunmuşdur. Belə nümunələrin sayını artırmaq olar, lakin onlardan bəhs edildiyi üçün ehtiyac duymuruq.

Çağdaş poemalarda müasir insanın obrazı aşağıdakı məqalələrdə təhlil olunmuşdur ^{37, 38, 39}.

---

³⁷ Qasımlı, G. Müasir Azərbaycan poemalarının aparıcı obrazları // - Bakı: AMEA Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbiyyat məcmuəsi XXXI cild, - 2017. № 3, - s. 183-188.

³⁸ Qasımlı, G. Çağdaş Azərbaycan poemalarında çağdaş insan obrazı // - Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, - 2018. №1, - s. 92-95.

³⁹ Qasımlı, G. Qarabağ müharibəsində şəhid olmuş qadınlar poema janrının qəhrəmanı kimi // Azərbaycan Universiteti Uydurma erməni soyqırımı: Yalanlar, İftiralar. Türk-müsəlman soyqırımı: Faktlar, Həqiqətlər, - Bakı: 18 aprel, - 2015.

Dissertasiya işinin **Nəticə** hissəsində tədqiqat boyu aparılan araşdırmalardan əldə olunan elmi-nəzəri qənaətlər ümumiləşdirilmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatında nə qədər dəyişmiş şəkildə olsa da, poema adlanan janra hələ də müraciət edildiyini inkar etmək olmaz. Məsələ burasındadır ki, bir sıra əsərlərdə epik təsvirlər və əsərin qəhrəmanı yoxdur. Hətta müasir poemalarda süjet xətti az nəzərə çarpır. Müstəqillik dövrü Azərbaycan poemaları daha çox ayrı-ayrı şeirlərin sinxron birləşməsindən yaranmış bütövlük təsiri bağışlayır. Həmin poemalardan hər hansı bir parçanı əsərdən çıxarsaq və ya məzmunla bağlı hansısa bir şeir əlavə etsək, əsərin ümumi strukturunda bir dəyişiklik hiss olunacağını söyləmək yanlış olar.

Digər tərəfdən müstəqillik dövründə yazılan Azərbaycan poemaları ənənəvi epik poemaların tələblərinə cavab vermir. Hətta irihəcmli əsərlər olan “Peyğəmbər”, “Yunus İmrə dastanı”, “Hüseyn Saraçlı dastanı” və s. kimi poemaları tamamilə epik poema hesab etmək düzgün olmaz. Çünki bu əsərlər qəbul edilmiş mənzum roman janrının tələblərini tamlıqla ödəmir. Bu baxımdan müstəqillik illərində epik poemaların yazılmağına meyil edilmədiyini söyləmək olar. Hətta ənənəvi məsnəvi formasının yerini sərbəst şeir şəklinin tutduğunu deyə bilərik.

Müstəqillik dövründə irihəcmli epik poemalara az rast gəlinə də, nisbətən fərqli poema tipləri diqqəti cəlb edir. Bunlara poemarekviyemi (N.Xəzri “Salatın”, E.İsgəndərzadə “Mavi Mərmərə”), sürrealist poemanı (A.Mirseyid “Payız hannibalizmi”), simfonik poemanı (E.İsgəndərzadə “Bu qala bizim qala”, Nisəbəyim “Ürək simfoniyası”), simfonik muğam-poemanı (E.İsgəndərzadə “Eşq”), poema-yeddi etüdü (E.İsgəndərzadə “Adil Mirseyidin palitrası”), poema-dastanı (M.İlqar “Qaratel”, E.Zal “Anıt məzar dastanı”), neo-poemanı (Elşən Əzim “Sonuncu küçənin sakinləri”), fraqmentlərlə impressionist poemanı (E.İsgəndərzadə “Adil Mirseyidin göyərçinləri”), siyasi pamflet üslubunu (Fikrət Qoca “Şəhidlər xiyabanı”), poema-ittihamı (C.Novruz “İxtiyarım olsa idi”), liro-epik poemanı (R.Məcid “Roman”), fraqmentlərlə poemanı (E.İsgəndərzadə “Biganəlik iqlimi”), poema-məktubu (Əlirza Xələfli “Söhrab Tahirə məktub”, N.Həsənzadə “Səfirə məktub” və “Şəhid

atası Şərif qağaya məktub”) və s. misal çəkə bilərik. Adları çəkilən eksperiment tiplərlə yanaşı, poema-ithaf formasında yazılan əsərlərə kifayət qədər misal gətirmək olar. Məsələn; Fikrət Qocanın “Şəhidlər xiyabanı” Ç.Mustafayevə, N.Həsənzadənin “Cavid”i Hüseyn Cavidə, “Nizami” poeması isə Nizami Cəfərova, Z.Yaqubun “Cavidin qız balası” Turan Cavidə və “Lefertovo zindanı” X.R.Ulutürkə, “Ün” poeması isə İsa Muğannaya, Y.Nəğməkarın “Bəxtiyar” poeması Bəxtiyar Vahabzadəyə həsr edilmişdir. Bu dövrün ithaf poemaları içərisində Heydər Əliyevi, Rəsul Rzani, Xudu Məmmədovu, Çingiz Mustafayevi, Mübariz İbrahimovu qəhrəman seçənlər üstünlük təşkil edir.

Müstəqillik dövründə təşəkkül tapan poema tiplərindən biri də poemanın roman adı ilə təqdim olunmasıdır. Bu əsərlərə Vaqif Bəhmənlinin “Diaqnoz”, Rəşad Məcidin “Roman”, Zəlimxan Yaqubun “Hüseyn Saraçlı dastanı” dastan-romanını nümunə çəkə bilərik. Həmin əsərlər mövzusunə görə bir-birindən tamamilə fərqlənir.

Bununla belə, kifayət qədər yeni poema tipləri yaradılsa da, mövcud problemlərdən biri odur ki, bir çox əsərlərdə xarakterin yox dərəcəsində olmağı, sadəcə müəyyən surətlər və ya bir qisim poemalarda təsadüf edilən epizodik obrazların varlığı üstünlük təşkil edir. Həmin obrazlar da yazıçı təxəyyülünün məhsulundan daha çox real tarixi şəxsiyyətlərdir. Şairlər onları çox zaman bədii pafosa bürümədən, publisistik təqdimatda göstərməyə meyil edirlər. Bunun da nəticəsində poemalar daha çox, ithaf nümunələri kimi meydana çıxır. Bununla belə, Y.Nəğməkarın “Zal ağacı”, “Vəslin edamı” kimi poemalarında xarakterik obrazlar yaradılmışdır. Poemaların tiplərindən bəhs edilərkən son illər ədəbiyyatşünaslıqda miniatur poema termininin işlənmə aktivliyinin olduğunu yaddan çıxarmaq olmaz.

Bəhs edilən dövrün poema janrının özünəməxsusluqları haqqında ümumiləşdirmə aparıb belə nəticəyə gəlmək olar:

- Müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarında ənənəvi süjet xətti az hallarda saxlanılır;

- Epik təsvirlərin və əsərin qəhrəmanının qismən sıradan çıxdığını söyləmək olar;

- Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünə nüfuz qazanmış mənzum roman janrının tələblərinə tam cavab verən əsərlərə rast gəlinmir;
- Klassik məsnəvi formasının yerini sərbəst şeir şəklində və ya sərbəst şeirlə heca vəzninin növbələşməsi ilə yazılan poemalar tutur;
- Poemaların mövzularında tarixi və ictimai-siyasi hadisələrin üstünlük təşkil etdiyini görürük;
- Vətənpərvərlik, xüsusilə Qarabağ müharibəsi və 20 Yanvar faciəsi mövzusunda kifayət qədər poemalar yazılmışdır;
- Müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarında yazıçı təxəyyülünün məhsulundan daha çox, real tarixi şəxsiyyətlərin obrazları yaradılmışdır;
- Müasir, şairin yaxından tanıyıb bələd olduğu insanların bioqrafiyasının poemada mövzu kimi işlənməsini də müşahidə etmək olur;

Beləliklə, müstəqillik dövründə onlarla poemanın yazılmağı son illərdə Azərbaycan ədəbiyyatında bu janrın yoxluğu fikirlərinin əsassız olduğunu təsdiqləyir. Statistik göstəricilərə nəzər salsaq, bu dissertasiyada 100-dən çox müəllifin 240-dan artıq poemasının ya adı çəkilib, ya da haqqında söhbət açılıb. Hətta bir sıra gənc yazarlar qənaətbəxş poemalarını nəşr etdirmişlər. Ümumiyyətlə, bu illərdə yazılan poemaların əksəriyyətində yazarların öz həqiqətləri əks olunmuşdur. Ən əsası odur ki, müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarında novatorluğa meyillilik üstündür. Janrın yeni tiplərinin yaradılmağına can atılır. Poema ilə şeirin hüdudlarındakı sərhədlər bəzi əsərlərdə götürülür. Bəzən epik təsvirin nəzmlə nəqlinə nəslə təhkiyə əlavə olunur. Bir sözlə, poema janrı itmir, lakin ənənəvi cəhətlərini tamamilə qoruya bilmir.

İddiaçının mövzu ilə bağlı aşağıdakı elmi məqalə və konfrans materialları çap edilmişdir:

1. Qasımlı, G. Azərbaycanlıların köçürülməsinin 3 poemada təzahürü // Selcuk Üniversitesi. Tarih, kültür, sanat, turizm ve tarım açısından uluslararası Sarayönü sempozyumu, Bildiri kitabı, - Konya: 24-26 ekim, - 2014, - s. 683-694.
2. Qasımlı, G. Azərbaycanlıların köçürülməsinin üç poemada təzahürü // AMEA RH, akademik Z.M.Bünyadov adına Şərqsünəslıq İnstitutu A.İmanquliyevanın anadan olmasının 75 illiyinə həsr olunmuş “Şərq xalqları ədəbiyyatı: ənənə və müasirlik” mövzusunda Beynəlxalq Elmi konfransı, - Bakı: - 10-11 oktyabr, - 2014, - s. 493-499.
3. Qasımlı, G. Müstəqillik illərində yazılmış poemaların dili // AMEA İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Qafqaz Universiteti. Ə.Hüseynzadənin 150 və akademik M.Şirəliyevin 105 illik yubileyləri şərəfinə keçirilən “Sələflər və Xələflər” I Beynəlxalq Simpoziumu, - Bakı: - 22-24 oktyabr, - 2014, - s. 261-266.
4. Qasımlı, G. Müstəqillik illərində yazılmış poemaların dili // II Beynəlxalq Həməzə Nigari Simpoziumu, - Bakı-Qazax: - 20-22 oktyabr, 2014, - s.75-76.
5. Qasımlı, G. Bəxtiyar Vahabzadənin müstəqillik illərində yazılmış poemaları // AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi. Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş “Milli dəyərlər və istiqlal uğrunda mübarizələr” mövzusunda elmi konfrans, Risalə, araşdırmalar toplusu, - Bakı: - 4 iyun, - 2015. - s. 134-135.
6. Qasımlı, G. Qarabağ müharibəsində şəhid olmuş qadınlar poema janrının qəhrəmanı kimi // Azərbaycan Universiteti Uydurma erməni soyqırımı: Yalanlar, İftiralar. Türk-müsəlman soyqırımı: Faktlar, Həqiqətlər, - Bakı: 18 aprel, - 2015.
7. Qasımlı, G. Müstəqillik illəri poemalarında Qarabağ mövzusu // - Bakı: AMEA Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbiyyat məcmuəsi XXVI cild, - 2015. № 1, - s. 309-316.

8. Qasımlı, G. Müstəqillik illərində yazılmış poemalarda Azərbaycan həqiqətləri. // - Bakı: GEAD. International Journal of Young Researchers, - 2016. - s. 33-37
9. Касумлу, Г. Стихи Азербайджана, написанные в годы независимости // - Одеса: Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету, Серія: філологія, Випуск 24, том 1, - 2016. - с. 98-100 (Copernicus)
10. Qasımlı, G. Müstəqillik illərində yazılmış poemalarda Heydər Əliyev şəxsiyyəti // AR Təhsil Nazirliyi, BBMM, AR DQİDK, AMEA, BSU. Ulu öndərin anadan olmasına həsr olunmuş Ulu öndər Heydər Əliyev irsində multikultural və tolerant dəyərlər Beynəlxalq Elmi Konfransı II hissə, - Bakı: - 3-5 may, - 2016, - s. 93-95.
11. Qasımlı, G. Nizami poemaları və çağdaş Azərbaycan poemaları // N.Gəncəvi adına MAƏM. Nizami Gəncəvinin 875 illik yubileyinə həsr olunmuş Nizami və dünya mədəniyyəti mövzusunda Respublika elmi konfransı, - Bakı: - 24 noyabr, - 2016, - s. 115-116.
12. Qasımlı, G. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrının tipləri // AR Təhsil Nazirliyi. ADNSU. Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XX Respublika Elmi Konfransı, 2 cildə, II cild, - Bakı:- 24-25 may,- 2016, - s. 66-68.
13. Qasımlı, G. Azərbaycan ədəbiyyatında müstəqillik illərində yazılmış poemaların xüsusiyyətləri // Qafqaz Universiteti. Gənc tədqiqatçıların IV Beynəlxalq Elmi Konfransı, Materiallar- II- kitab, - Bakı: - 29-30 aprel, - 2016, - s. 1060-1062.
14. Qasımlı, G. Zəlimxan Yaqubun “O qızın göz yaşları” poemasında uşaq taleyi // Qafqaz Universiteti, - Bakı: - 21-22 aprel, - 2016. s.
15. Qasımlı, G. Müstəqillik illərində yazılmış poemalarda ermənilərin törətdikləri soyqırımların ifadəsi // AMEA Rəyasət Heyəti Tarix İnstitutu, T.C.Atatürk Araşdırma Mərkəzi, Şamaxı Rayon İcra Hakimiyyəti Azərbaycan və Şərqi Anadoluda türk-müsəlman əhaliyə qarşı soyqırımları (1914-

- 1920-ci illər) III Beynəlxalq Elmi Konfransı, - Şamaxı: - 07-10 aprel, 2016, - s. 487-489.
16. Касумлу, Г. Тема патриотизма в современных азербайджанских стихах: // - Одеса: Науковий вісник міжнародного гуманітарного університети, Серія: філологія, Випуск 26, том 1, - 2017. – с. 105-107. (Copernicus)
  17. Qasımlı, G. Müasir Azərbaycan poemalarının aparıcı obrazları // - Bakı: AMEA Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbiyyat məcmuəsi XXXI cild, - 2017. № 3, - s. 183-188.
  18. Qasımlı, G. Müasirlərimiz çağdaş Azərbaycan poemalarında // - Bakı: AMEA Əlyazmalar İnstitutunun Filologiya məsələləri, - 2017. № 11, - s. 340-346.
  19. Qasımlı, G. Müstəqillik dövrü poemalarında tarixi və ictimai-siyasi hadisələrin bədii dərki // - Bakı: AMEA Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbiyyat məcmuəsi XXIX cild, - 2017. № 1, - s. 113-123.
  20. Qasımlı, G. Ermənilərin türk-müsəlman əhaliyə qarşı törətdikləri soyqırımların müstəqillik illərində yazılmış poemalarda ifadəsi // AMEA Rəyasət heyəti Tarix İnstitutu, AAM, Lənkəran rayon İcra Hakimiyyəti. IV Beynəlxalq Elmi Konfrans, -Lənkəran: - 22-27 aprel, - 2017, - s. 402-405.
  21. Qasımlı, G. Çanaqqala savaşının müstəqillik illərində yazılmış poemalarda bədii əksi // BDU. Azərbaycanda türk xalqları tarixinin tədqiqi və tədrisi məsələləri Respublika elmi-praktik konfransı, - Bakı: - 18-19 may, - 2017, - s. 133-136
  22. Касумлу, Г. Традиции и новые тенденции в развитии азербайджанской поэзии // - Ужгород: Закарпатські філологічні студії, Випуск 5, том 2, - 2018. - с. 116-120 (Copernicus)
  23. Qasımlı, G. Zəlimxan Yaqubun “Yunus Əmrə dastanı” // - Təbriz: Ədəbi körpü məcmuəsi, - 2018. № 3, - s. 12-15.
  24. Qasımlı, G. Çağdaş Azərbaycan poemalarında çağdaş insan obrazı // - Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, -2018. №1, - s. 92-95.

25. Qasımlı, G. Çağdaş Azərbaycan poemalarında tarixi şəxsiyyətlər //- Bakı: AMEA GAMŞ Gənc tədqiqatçı elmi-praktiki jurnalı,- 2018. IV cild, № 2,- s. 146-150.
26. Qasımlı, G. Müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarında obraz seçimi // - Bakı: AMEA Əlyazmalar İnstitutunun Filologiya məsələləri, - 2018. № 3, - s. 364-370.
27. Qasımlı, G. Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasında poema janrının yeri və bədii xüsusiyyətləri // - Bakı: AMEA GAMŞ Gənc tədqiqatçı elmi-praktiki jurnalı III cild, -2018. № 1, - s. 198-203.
28. Qasımlı, G. Müstəqillik dövründə Heydər Əliyevə ithaf olunmuş poemalar // AR Təhsil Nazirliyi, BSU. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümünə həsr olunmuş Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri IX Beynəlxalq Elmi Konfransı, - Bakı: - 3-4 may, - 2018, - s. 434-435
29. Qasımlı, G. Müstəqillik dövrü Azərbaycan poemalarında istiqlal mücadiləsinin əksi // BDU Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti-100: Məsəlman Şərqində ilk Parlamentli Respublika Beynəlxalq Elmi Konfransı, - Bakı: - 21-23 may, - 2018, - s. 67.
30. Касумлу, Г. Традиции и новые тенденции в развитии азербайджанской поэзии // - Алматы: Хабаршы вестник bulletin, - 2019. №1 (25), - с. 81-86.

Dissertasiya işinin mövzusunə dair dərc olunmuş monoqrafiya

Касумлу, Г. Путь развития, особенности жанра поэмы в литературе Азербайджана / Г. Касумлу. – Rıqa: Lambert Academic Publishing, - 2018. - 226 с.

Dissertasiyanın müdafiəsi 24 dekabr 2021-ci il tarixində saat 13:30-da AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1143, Bakı şəhəri, H. Cavid prospekti 115, Akademiya şəhərciyi, Əsas bina, IV mərtəbə, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elektron akt zalı.

Dissertasiya ilə AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 19 noyabr 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 15.11. 2021

Kağızın formatı: A5

Həcm: 46 048

Tiraj: 100